

ЧЕРНІГІВЩИНА НА СТОРІНКАХ ЩОДЕННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЗЕТИ «РАДА» (1906–1914 РОКИ)

У статті йдеться про висвітлення на сторінках газети «Рада» діяльності чернігівської «Просвіти», українських діячів.

Ключові слова: газета, «Просвіта», благодійник.

Кінець 1905 р. в історії українського руху ознаменувався визначною подією – виходом у світ 31 грудня щоденної україномовної газети „Громадська думка”. Вона стала результатом тривалих клопотань частини ідейних українців, які дивилися на власний пресовий орган як необхідний елемент націєтворення, ідеї якого тривалий час вирували в колах української інтелігенції. Газета й засновувалася для їх популяризації та кількісного збільшення учасників національного руху. Вона призначалася для того, щоб призвичаїти читачів до слова рідною мовою, щоденно інформувати їх про основні події громадсько-культурного життя України, подавати оригінальні матеріали національної тематики, непересічні з матеріалами російських видань.

Заходи українців з отримання дозволу на власний друкований орган почалися ще з 1901 р., коли С. Єфремов подавав прохання на газету „Вік”, але не отримав на нього позитивної відповіді. Серед ініціаторів задуму виділяється відомий громадський діяч і благодійник Є. Чикаленко. Ще в 1903 р. він мав намір видавати селянську газету „Селянин”, яку адміністрація також не дозволила. Продовжувалися клопотання про це Є. Чикаленка і в 1904 р. Тоді він також опікувався виданням хліборобської газети “чисто народної, мужицької і по змісту і по ціні”¹. Але і в 1904 р. дозволу не отримав, і ще цілий рік треба було жити в очікуваннях. Ініціатори української газети спочатку збиралися видавати тижневик, а з квітня 1905 р., після Всеросійського з’їзду журналістів у Петербурзі, делегатом якого був Є. Чикаленко, прийняли остаточне рішення видавати щоденну газету².

Нові надії українцям подали жовтневі події 1905 р. та проголошення маніфесту 17 жовтня. Вони додали активності ініціаторам, як і зростання восени 1905 р. популярності усіляких революційних російських газет, що заповнили Україну і привабили читача як низькою ціною, так і популістським змістом. Саме з цього приводу Є. Чикаленко висловлював М. Грушевському такі міркування: „Я раз у раз був тієї думки, що нам перш всього треба народньої газети; тепер я просто перелякався того, щоб рос[ійська] прогресивна течія не вирвала з наших рук народу. Реакція, взагалі рос[ійський] уряд сього не міг зробити, а революційна рос[ійська] преса це може зробити в яких два, три роки”³.

Враховуючи той невтішний факт, вже 30 жовтня 1905 р. Є. Чикаленко подає за своїм підписом заяву на українські газету і журнал та майже щодня відвідує канцелярію київського генерал-губернатора, очікуючи відповіді на запит. Найбільше його збентежило у ході тих візитів самоуправство київської адміністрації, якого видавці, на його думку, не знали навіть до проголошення конституційних свобод. Тому, подаючи заяву за підписом Є. Чикаленка, кияни у резерві тримали ще кілька підготовлених заяв із іншими підписами, на той випадок, коли запроше-

© Старовойтенко Інна Михайлівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу джерел з новітньої історії Інституту української археографії та джерелознавства НАН України.

не попередником видання з якихось причин не дозволять. І їхні застереження виявилися небезпідставними, бо Є. Чикаленкові адміністрація не дала дозволу ні на газету „Громадське Слово”, ані на журнал „Нове життя”, про вихід яких вже були розіслані оповістки передплатникам. Адміністрація мотивувала свою відмову радикальною програмою запропонованих видань, бо у ній ішлося про автономію та федерацію, які, на її думку, суперечили цілісності Російської держави.

Результатом тривалих клопотань став довгоочікуваний дозвіл на газету „Громадська думка” та журнал „Нова громада”. Його отримав В. Леонтович, і 31 грудня 1905 р. вийшов перший номер української газети. Її видавниче життя розпочалося з проблем, котрі видавці пояснювали відсутністю досвіду і практики видавничої справи, власного професійного журналіста та й читацької аудиторії, яка байдуже поставилася до газети рідною мовою, бо вже призвичаїлася до російських видань. Усі ці труднощі та й зовнішні перешкоди з боку адміністрації вимагали наполегливості, немалих зусиль та впевненості у потребі українського пресового органу з боку подвижників справи. Є. Чикаленко першого року видання „Ради” писав М. Аркасу: „Я ж не можу собі уявити тепер Україну без газети. Стільки років добивались скасування закону [18]76 р., проклинали його творців і оборонців, а коли сей закон скасовано, то виявилось, що ми самі нікчемні, що ми самі не можемо вести навіть одної газети на всю Україну. Якби хоч не ставили так голосно питання про автономію, а то стільки про неї говорили, писали, а тепер доведеться самім собі видавать „свидетельство о бедности”. Це такий сором буде, що хоч од нації одкажуйся і тікай безвісти!”⁴. А тому вживав можливих заходів, щоб український щоденник існував та набирив популярності.

Перші роки видання української газети були найтяжчими. Є. Чикаленко назвав їх „періодом мук”, бо йшов болісний процес організації колективу редакції, вибирався соціальний і тематичний напрями газети, йшов пошук додаткових джерел фінансування, підбиралися відповідні кадри, вироблявся правопис. Газета „Громадська думка” виходила неповних 8 місяців і була закрита адміністрацією після проведеного у редакції обшуку та виявлення в окремих співробітників брошур прокламаційного змісту. Наступницею „Громадської думи” стала „Рада”, яка почала виходити з 15 вересня 1906 р. і видавалася до липня 1914 р. На сьогодні вона є джерелом цінних матеріалів з історії українського громадсько-культурного життя не лише в Києві, а й в інших містах України. З них можна дізнатися про діяльність визначних українців, просвітніх товариств, закладення книгарень, поширення української книжки, познайомитися з визначними історичними пам’ятками та їх станом чи проблемами на той час.

Чимало подібного публікувалося на шпальтах „Ради” і про Чернігів, Чернігівщину та тамтешнє громадське життя. Саме ці сюжети і стануть предметом нашого дослідження, оскільки в такій постановці питання дана проблема ще не розглядалася.

Авторами дописів про громадське життя Чернігова, його основні події були переважно І. Шраг (Черніговець), Д. Ткаченко (Д. Пісочинець), А. Шумицький та ін. Перший в основному писав про справи місцевої „Просвіти”, бо був обізнаний з її річними звітами, а тому конкретними фактами демонстрував діяльність товариства.

Так, у 1908 р. І. Шраг публікує узагальнюючий матеріал про перший рік існування „Просвіти” у Чернігові⁵. У ньому подає дані про час заснування організації, кількість її членів на початку та динаміку їх зростання протягом року. Стає відомо, що ініціатори заснування товариства зустрілися з першими перешкодами у реалізації свого наміру ще у справі затвердження статуту. Його подали на реєстрацію на початку 1906 р., а отримали зареєстрований документ лише у листопаді. 27 грудня 1906 р. відбулися установчі збори „Просвіти”, на які зібралося 47 чоловік. Але популярність товариства динамічно зростала, бо вже в кінці 1907 року воно нараховувало 323 члени.

І. Шраг відзначав активну діяльність просвітян, але вказував на зовнішні пере-

шкоди з боку адміністрації, які у більшості випадків перешкождали просвітянським задумам. Так, по кілька разів доводилося відкладати проведення загальних зборів через відсутність дозволів. А з останніми адміністрація зволікала під усілякими приводами. Певний час довелося витратити, щоб отримати дозвіл на проведення вже перших організаційних загальних зборів, а це затримувало формування відповідних комісій, вироблення плану діяльності і т. д.

Як стає відомо, перші загальні збори чернігівськими просвіт'янами були проведені лише 17 березня 1907 р. На них учасники вирішували організаційні питання: обрали лекційну, артистичну і ревізійну комісії та виробили план заходів на рік. До основних відносилися постановка аматорськими гуртками спектаклів, проведення літературно-музичних вечорів, читання рефератів з історії літератури, упорядкування й продаж через кіоск українських книжок і часописів, організація бібліотеки і читальні, проведення дитячих вечорів. Факти, наведені автором, свідчать, що діяльність „Просвіти” у 1907 р. була справді помітною. Просвіт'яни провели 11 вечорів, на яких читалися реферати і твори, декламувалися вірші, організовувалися ігри та ін. Була створена й бібліотека, яка на початок 1908 р. у своїх фондах уже мала 420 книжок. Початковий же її фонд склався із 120 екземплярів (він був подарований „Просвіті”). Серед рефератів найцікавішими були такі: „Що дає сучасна початкова школа українському селянству”, „Українські кафедри в університетах”, „Етнографічні паралелі – Сибір і Україна”, „Короткий огляд української літератури в XIX столітті”, „Шевченко і його „Маярія”. „Українське питання в Академії Наук”, „Українське питання і Європа”, тобто усі реферати стосувалися національного питання.

До невдалих заходів просвіт'ян І. Шраг відносив спроби організувати українську дитячу школу, публічні лекції та систематичну народну читальню. На перешкоді цим задумам ставали в основному адміністративні заборони. Так, влада міста не дозволила прочитати лекцію та поставити вертеп І. Стешенкові, організувати концерт М. Лисенка, відкрити книжковий кіоск та утворити книжковий склад. Але з іншої замітки у „Раді” стає відомо, що все ж вертеп був поставлений І. Стешенком у Чернігові 2 лютого 1908 р. Він проходив у приміщенні дворянського зібрання і викликав у глядачів добрі враження⁶.

За перший рік „Просвіти” відбулося її розширення: відкрилися філії у Ніжині та Козельці. Чернігівське товариство намагалося перебувати в курсі всеукраїнських подій, а тому його рада активно слідкувала за ними і при необхідності брала в них активну участь. Так, вона підтримала ініціативу київських студентів щодо відкриття українських кафедр в університетах, вітала українські парламентські фракції в I та II Державних думах та українських ювілянтів.

Про окремі заходи просвіт'ян інформували й замітки, що друкувалися в рубриці „З життя „Просвіт”. Зокрема, у них повідомлялося про проведення загальних зборів товариства та їхні постанови. Стає відомо, що збори, які проходили у березні 1907 р., обговорювали питання про будівництво книжкового кіоску у Чернігові для реалізації українських книжок⁷. Загальні ж збори 22, 23, 25 та 29 березня 1908 р. постановили організувати з місцевих просвіт'ян театральну трупку, котра б їздила селами Чернігівщини з українськими виставами⁸. З подібної замітки стає відомо, що на кінець грудня 1907 р. „Просвіта” нараховувала понад 300 членів, а серед її постійних лекторів були І. Шраг, М. Коцюбинський, український бібліограф-фольклорист О. Андрієвський⁹.

Ще одну інформаційну статтю про діяльність чернігівської „Просвіти” опублікував І. Шраг у 1912 р., вже після закриття товариства 25 липня 1911 р.¹⁰. Нею автор аргументовано заперечував постанову „Губернського у справах товариств та спілок присутствія”, яке закрило „Просвіту” за те, що вона не виявляла корисної культурно-просвітньої діяльності. Автор конкретними фактами доводив протилежне. Він подавав дані щодо кількості проведених вечорів, зборів ради товариства, інших культурних заходів (вечірок, лекцій, картинних виставок, дитячих вистав, вечорів пам'яті відомих українців). Основною ж перешкодою у діяльності

товариства називав адміністративні заборони на конкретні заходи: проведення загальних зборів, створення книжкового складу Добродійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг для народу, яке діяло у Петербурзі. І. Шраг відзначав, що адміністративний тиск на „Просвіту” з кожним роком ставав жорсткішим і, врешті, призвів до її закриття без вагомої причини. Цей факт він називав показником небайдужого ставлення влади до українського питання і певною поразкою українського руху.

Повідомляла „Рада” і про закриття ще однієї „Просвіти” в 1908 р. на Чернігівщині – в м. Козельці та називала її причину: поставлений водевіль „Де два цілуться, третій губ не простягай” зі сценкою передачі хабара¹¹.

І. Шраг, як власний кореспондент „Ради” з Чернігова, інформував читачів газети і про інші події, що відбувалися у краї, зокрема, про земські збори 4–17 січня 1909 р. у залі „Дворянського зібрання”. Дописувач також був їх учасником і спостерігав інертність настроїв делегатів з’їзду. Серед останніх були не лише земські діячі, а й державні, зокрема, член II Державної думи Д. Скоропадський, член Державної ради – М. Красовський. Автор відзначив провідні питання, що обговорювалися на з’їзді: про відрядження повітовим земством до Чехії місцевого учителя для знайомства зі станом народної освіти (це вважав проявом „панславистських” настроїв М. Красовського, який і виступив із зазначеною ініціативою). Серед інших питань обговорювалися заходи допомоги з боку земства місцевій архівній комісії та виправній колонії для підлітків.

Не залишало у спокої І. Шрага й питання про ставлення різних політичних сил Росії до українського питання. Він намагався розкрити природу російського поступового демократизму, відштовхуючись з окремих виступів депутатів Державної думи: О. Стаховича, П. Мілюкова, делегатів з’їзду „Лиги образования” та публікацій часопису „Земское дело”. Зокрема, автора збентежила стаття останнього про заведення земств у західних губерніях України. Вона була написана в російському суто централістичному дусі та повністю ігнорувала українське питання, фактично пропонуючи проект русифікації Галичини¹².

І. Шраг звертав увагу і на сумнівний демократизм „партії народної свободи” (конституційно-демократичної партії) Росії¹³. Його насторожили виступи окремих кадетів (В. Кокошкіна, М. Маклакова, В. Лашкевича), які засвідчували їхні далеко не демократичні, а швидше централістичні позиції, адже вони не бажали визнавати право націй на самовизначення. Це стосувалося значної частини членів даної партії і викликало бажання, зокрема в українців, щоб кадати чітко окреслили свою позицію з національного питання. І. Шраг підкреслював: „Це мимоволі примушує ставитися обережно до кадетської партії та бажати, щоб вона, в найближчий час, звернулася до перегляду своєї програми що до національного питання та встановила щось *певне* в своїх відносинах до недержавних народів Росії, бо такі вагання в справі великої ваги можуть викликати чимало небажаних непорозумінь”. Підсумовуючи викладені у статті міркування, автор звертав увагу читачів на всебічне цькування урядом українського руху та демонстрував свої спостереження конкретними прикладами.

І. Шраг знайомив українського читача і з досвідом ставлення до національного питання в інших народів¹⁴. Зокрема, подавав нарис про часопис „Фінляндія”, що виходив із травня 1909 р. у Петербурзі. Завданням цього друкованого органу було протистояння заходам шовіністичної російської пропаганди щодо внутрішньої самостійності й конституційного ладу Фінляндії. Також І. Шрагу належить некролог „Олена Демиденкова” – про молоду вчительку, свідому українку й активну діячку, яка закінчила життя самогубством¹⁵.

В окремих дописах „Ради” зустрічається інформація і про І. Шрага¹⁶. Зокрема, в газеті повідомлялося про арешт І. Шрага у травні 1908 р. за підпис під „Виборзькою відозвою”. Зокрема, зустрічаємо у замітці такі факти: 24 травня додому до чернігівського адвоката прийшов А. Григоренко – пристав з другої частини м. Чернігова із судовим вироком і відвіз Іллю Людвиговича до міської в’язниці,

де він мав відсидіти 3 місяці. Підсудному дозволили взяти з собою чимало книжок, серед яких були українські граматики, Біблія та дозволили провідувати 2–3 рази в тиждень¹⁷.

Стає відомо, що в серпні 1910 р. у повітовому містечку Чернігівщини Городня розглядалася в судовому порядку справа І. Шрага та ще 11 чоловік, яких звинувачували у незаконному проведенні зборів 14 червня 1907 р. У дописі розкривалися обставини, які спровокували розгляд справи. Видно, що на зборах, запланованих українцями, І. Шраг, як депутат І Державної думи, мав виступати з доповіддю про її діяльність. Але дозволу на проведення таких зборів адміністрація не дала. Коли ж Ілля Людвигович їхав до Петербурга і заїхав в Городню до приятеля М. Марченка, де було ще кілька гостей, туди ж з'явився стражник порядку та звинуватив присутніх у незаконному проведенні зборів. І. Шрага та інших гостей М. Марченка віддали під суд, але всіх обвинувачених суд виправдав.

Траплялися у „Ради” й цінні матеріали про визначні культурні заклади Чернігова і Чернігівщини. Зокрема, таку інформацію містили замітки й окрема стаття А. Шумицького про український музей Василя Тарновського¹⁸. З перших довідуємося, що у ході XIV археологічного з'їзду, який проходив у серпні 1908 р. у Чернігові, делегати висловили пропозицію об'єднати чернігівські музеї. Земське зібрання її підтримало і об'єднаному музею дало назву – „Музей українских древностей В. Тарновского и Черниговский областной музей”. Автор замітки висловлював претензії до земських діячів, які мало дбали про музей та його популяризацію. Це ж стосувалося і чернігівських педагогів, яким пропонували організувати щорічні відвідини музею перед іспитами, щоб учнів знайомити з історією України практично¹⁹.

А. Шумицький у нарисі про музей розповів історію його створення, формування окремих фондів, експозицій і відділів та про їх багатство. У статті вміщувалися дві ілюстрації: портрет засновника музею – В. Тарновського та внутрішній вигляд музейної зали. Автор зазначав, що на 1909 р. музей мав 10 тис. експонатів, 5 відділів: доісторичний, великокняжий, козаччини, останні часи від Т. Шевченка, книжок та документів. Найцікавішу і найбагатшу колекцію зосереджував козацький відділ – це зразки зброї, вбрання, прапорів, перначів, булав. У музеї експонувалися портрети майже всіх гетьманів, унікальна картина „Хмельницький над Дніпром” із церкви Суботова. Цінною є й така інформація: перші два відділи музею у 1909 р. містили більше 2 тис. експонатів, унікальні репродукції картин польських художників, колекцію „Мамаїв” (50 образів), печатки польських полків, гетьманські булави, прапори запорозьких та польських повстанців. Останній мав напис: „za nasz№ i wasz№ wolosc”. А. Шумицький звертав увагу і на унікальний зібраний відділ рукописів, який містив понад 1000 рукописів – П. Куліша, М. Костомарова, М. Гоголя, гетьманські універсали. Приблизно таку ж кількісну колекцію рукописів мав і відділ Т. Шевченка – автографи віршів, друковані твори, епістолярій, малюнки (портрет княгині Репніної, гравюри, офорти, мольберт, фарби, олівці), сорочка поета, медальйон. Автор підкреслював: „Цей відділ – одна з найбільших заслуг В. Тарновського перед рідним краєм”. Бентежила А. Шумицького лише мала кількість відвідувачів музею, особливо з українців. За його спостереженнями, найчастіше відвідували музей міські жителі, а тому автор нариса закликав кожного земляка відвідати музей, щоб усвідомити своє коріння та познайомитися з героїчною історією.

Також дописувачі „Ради” опікувалися долею ще одного музею на Чернігівщині – Пантелеймона Куліша, який період невизначеності та загрози ліквідації переживав у 1913–1914 р.²⁰. Стає відомо, що після смерті П. Куліша його будинок був перенесений з хутора Мотронівка під Борзну у маєток М. Кочубея – с. Кинашівку. Новий власник його удосконалив, а дружина П. Куліша – Ганна Барвінок назвала музеєм П. Куліша. Письменниця щоліта жила у ньому і радо приймала там відвідувачів. У 1910 р. М. Кочубей продав маєток, а землю під будинком Куліша подарував пані Лукаш, яка після смерті Г. Барвінок не пускала відвідувачів і доз-

волила родичам забрати з музею чимало речей. Відомо, що в 1914 р. окремі речі з нього були виставлені на продаж, але остаточного рішення щодо його долі прийнято не було.

Відомо, що Чернігів став одним з перших осередків відродження українського друкованого слова. Воно з'явилося там у народних книжечках-метеликах, завдяки ініціативі Б. Грінченка та коштам чернігівського благодійника І. Череватенка. Д. Ткаченко в одній із статей розповідав про ініціативу Б. Грінченка²¹, механізм видання й реалізації ним книжкової продукції.

Автор відзначив, що за весь період діяльності Б. Грінченка (1894–1901 рр.) у Чернігові було видано 50 книжок накладом 200 тис. примірників. Автор цитував листи Б. Грінченка, які відображали становлення видавничої справи, основні проблеми видавця: адміністративні заборони, брак коштів, непевне становище письменника у Чернігові.

Цікавою була і стаття Г. Коваленка у „Раді” про перший на Чернігівщині будинок в українському стилі²². Ним стала школа у с. Лемеші поблизу Козельця. Її було збудовано на місці хати останнього гетьмана Кирила Розумовського. Автор розповідав історію створення цього будинку. Ідея його будівництва належала австрійському графу Камілу Розумовському. Останній походив з українських Розумовських і, приїхавши до Лемешів, запропонував поставити пам'ятник на місці походження свого славного роду. Голова Чернігівського земства прийняв цю ідею, але порадив увічнити історичне місце новою школою, на що й отримав згоду К. Розумовського. Будинок спроектував І. Якубович, він вийшов дуже вдалим і був оцінений як „нове цінне артистичне архітектурне придбання”.

На нашу думку, важливими для відтворення інших сторінок історії Чернігівщини були й замітки, наприклад, про стан фабрично-заводської промисловості губернії у 1908 р. У них подавалися показники за всіма повітами і відзначалося, що за рік губернія дала 1. 307. 023 руб. доходу, перевищивши на 22 тис. 157 руб. показники попереднього року²³.

Також в окремих дописах автори заохочували чернігівців до розгортання кооперативної діяльності у краї. Вона була необхідною для реалізації вирощеної продукції, яка часто діставалася спекулянтам. Наприклад, у 1913 р. на Борзенщині садівники отримали високий врожай смородини, але мали певні проблеми у збуті ягоди. Вони й породили бажання поставити реалізацію сільськогосподарської продукції на кооперативну основу²⁴.

Як стає відомо, місцеве земство дбало про підвищення культури сільського виробника, тому організувало наприкінці 1909 р. сільськогосподарські курси у м. Нова Басань (дозвіл на їх проведення довелося чекати майже 2 роки). Лекції читалися земськими агрономами, і їх прослухало близько 150 селян Чернігівщини²⁵.

До новин наукового життя відносимо кілька публікацій у „Раді” про XIV археологічний з'їзд у Чернігові. Газета тримала читачів у курсі всіх подій навколо нього: повідомляла про початок його роботи, приїзд графині П. Уварової, підготовку Московським археологічним товариством археологічної карти Чернігівської губернії, відкриття археологічної та етнографічної виставок²⁶, у великій статті інформувала читачів про попередні археологічні з'їзди в Україні в розрізі українського питання²⁷. В останній цитувалися важливі документи: фрагменти листів оргкомітету з'їзду від 12 грудня 1907 р. та 31 березня 1908 р. до НТШ, відповідей останнього на них. У „Раді” друкувалася і резолюція загальних зборів УНТ, в якій відобразилося ставлення членів товариства до з'їзду²⁸.

Газета засудила участь у роботі з'їзду українців – серед яких були С. Шелухин, Х. Ящуржинський, Ю. Биховський, бо останні поїхали у Чернігів, проігнорувавши бойкот українських наукових інституцій. Цьому епізоду були присвячені в „Раді” алегоричний фейлетон та передова стаття. У фейлетоні „Археологічний з'їзд” (З докладу по начальству дійсного члена активної боротьби з українофільством Микити Шпигуна)²⁹, що був відповіддю на публікацію в газеті „Киевля-

нин”, постаті учасників з’їзду подавалися в алегоричному зображенні. Так, підкреслювалося, що серед останніх вирізнявся українофоб А. Савенко, „жидівські професори” і мала кількість „мазепинців”: „Приїхав один з Одеси од якогось товариства „Просвет” та й то псіхіатр. Сидить тихо і не рипається. Злість бере. Савенко шукав, шукав, на кому б показати свою удаль молодецьку, та таки й не знайшов. Другий хохломан Шелухов і признаватись боїться до мазепинців. Бо їх Гетман Грушевський розіслав універсал, щоб ніхто в Чернігів з них і носа не смів показувати. Дуже вредний чоловік він? Чи не можна б його по 129 потягти? Де ж то видано!”.

З приводу участі українців у з’їзді „Рада” опублікувала і передову статтю „Наша нез’організованість”³⁰. Вона також мала критичний зміст і засуджувала поведінку українців. Зокрема, звинувачувала останніх у розпорошеності: „Політичний розум, такт й почуття національного достоїнства вимагали од всього українського громадянства скоритися ухваленій нашими авторитетами постанові і виступити в цій справі солідарно”. У статті відзначалося й те, що солідних виступів від наукових українських сил на з’їзді не прозвучало, а були прочитані кілька рефератів неспеціалістами, „доклади котрих не могли присутнім дати поняття про сучасне становище української науки”. Українські ж засідання з’їзду газета назвала невдалими, бо на них учасники не змогли гідно репрезентувати українську науку. Вчинок же групи українців газета оцінила як прояв „давнього гуртківства, атомності, дезорганізованості”, які в усі часи служили доброю послугою ворогам українства. Автор зазначав, що для власного самоствердження українці не повинні були розбивати свої незначні сили, а виступати згуртовано і спільно в усіх подібних заходах.

Цікавий матеріал вмістив у „Раді” у 1913 р. і молодий археолог Лев Чикаленко (син Є. Чикаленка). Це була одна з перших його статей про розкопки під керівництвом Ф. Вовка палеолітичного селища на Чернігівщині³¹ – с. Мезина Кролевецького повіту. Автор розповідав про найцікавіші знахідки та робив висновок, що в добу льодовика (а це близько 40 тис. років тому) на території України, зокрема Мезина, було постійне поселення людей.

Друковані матеріали свідчили про малочисельність свідомого українства на Чернігівщині, що було тоді характерно й для всієї України. Дописувачі часто повідомляли про брак української книжки та газет у книгарнях та засилля російськомовної літератури. Один із відвідувачів м. Ніжина у 1913 р. був збентежений тим, що у книгарнях українського міста, де переважала рідна мова та національні традиції у побуті, не можна було зустріти української книжки взагалі³².

Отже, на шпальтах газети „Рада” друкувалися різні тематичні матеріали про Чернігівщину. Вони фактично відображали найвідоміші тогочасні історичні події, які відбувалися у краї. Український читач знайомився з діяльністю місцевої „Просвіти” та земства, роботою відомих з’їздів (земського та археологічного), музейною справою, окремими історичними матеріалами (про заснування музеїв, шкіл, видавництва народних книжок Б. Грінченка). Зазначені матеріали, безумовно, збагачують джерельну базу історичного краєзнавства і можуть бути використані у подальших дослідженнях історії сіверянської землі.

1. Лист Чикаленка Є. Єфремову С. 10 березня 1905 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 120, од. зб. 483.

2. Лист Чикаленка Є. Стебницькому П. 26 квітня 1905 р. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. III, № 52889.

3. Лист Чикаленка Є. Грушевському М. 26 листопада 1905 р. // Центральний державний історичний архів, м. Київ, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 43.

4. Лист Чикаленка Є. Аркасу М. 26 жовтня [1906] р. // Державний архів Миколаївської області, ф. 468, оп. 1, спр. 21, арк. 18.

5. Рада. – 1908. – № 69. – 22 березня. – С. 2.

6. Ф. Владимирович. Український вертеп у Чернігові // Рада. – К., 1908. – № 32. – 8 лютого. – С. 4.

7. Рада. – К., 1907. – № 23 березня. – С. 3.

8. Рада. – К., 1908. – № 78. – 3 квітня. – С. 3.
9. Рада. – К., 1907. – № 276. – 9 грудня. – С. 3.
10. Черніговець. Доля Чернігівської „Просвіти” // Рада. – К., 1912. – № 48. – 28 лютого. – С. 2–3.
11. Трагічний фінал одного водевіля // Рада. – К., 1908. – № 129. – 6 червня. – С. 1.
12. Західне земство і „Земское Дело” // Рада. – К., 1910. – № 180. – 11 серпня.
13. Черніговець. Конференція „партії народної свободи” і українська справа // Рада. – К., 1914. – № 80. – 10 квітня. – С. 2
14. Шраг І. Часопис „Фінляндія” // Рада. – К., 1910. – № 52. – 5 березня. – С. 2–3.
15. Черніговець. Олена Демиденкова. // Рада. – К., 1912. – № 76. – С. 3.
16. Рада. – К., 1910. – № 181. – 12 серпня. – С. 3.
17. Рада. – К., 1908. – Ч. 126. – 3 червня. – С. 4.
18. Шумицький А. Музей української старовини імені Василя Тарновського в Чернігові // Рада. – К., 1909. – № 134. – 14 червня. – С. 1–2.
19. Лист з Чернігова // Рада. – К., 1910. – № 10. – 14 січня. – С. 3.
20. Рада. – 1913. – № 155. – 7 липня. С. 5; Продаж музею П. Куліша // Рада. – 1914. – № 5. – 8 січня. – С. 3.
21. Пісочинець Д. Видання Борисом Грінченком народніх книжок у Чернігові // Рада. – К., 1910. – № 166. – 24 липня. – С. 2–3.
22. Гр. К. Перший будинок в українському стилі в Чернігові // Рада. – К., 1910. – № 236. – С. 1
23. Рада. – К., 1909. – № 283. – 15 грудня. С. 3.
24. Рада. – К., 1913. – № 157. – 10 липня. – С. 4; № 160. – 13 липня. – С. 4.
25. Рада. – К., 1909. – № 283. 15 грудня. – С. 3; 1910 – № 9. – 14 січня. – С. 3.
26. Рада. – К., 1908. – № 172. – 27 липня – С. 2.
27. Сторонній. Російські археологічні з'їзди й українські вчені // Рада. – К., 1908. – № 134. – 12 червня. – С. 2–3.
28. До археологічного з'їзду у Чернігові // Рада. – К., 1908. – № 118. – 22 травня. – С. 3.
29. Рада. – К., 1908. – 6 серпня. – № 180. – С. 2
30. Рада. – К., 1908. – № 184. – 12 серпня. – С. 1.
31. Л. Ч-о. Розкопки палеолітичного селища на Чернігівщині // Рада. – К., 1913. – № 228. – 6 березня. – С. 2.
32. Рада. – К., 1913. – № 70. – 24 березня. – С. 3.

В статтє освєщєєтєя вєпрєс публїкацїєй на стрєнїцєх газєтєы «Рада» матєрїалєв є дєєтєлєнєстї чернїгєвєскєй «Просвїтї», украинєскїх дєєтєлєєй.

Клєчєвєє слєвє: газєтє, «Просвїтє», мєцєнат.

